

- tral State Archive of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine (CDIAK Ukrayiny). Kyiv.
6. ANON (1911) Otkrytie vysshih zhenskikh medicinskih kursov v Odesse 26 sent. 1910 g. — Opening of the highest female medical courses in Odessa on September 26, 1910. Iz otcheta Odesskikh vysshih zhenskikh medicinskih kursov za 1910/1911 gg. — *From the report of the Odessa Higher Women's Medical Courses for 1910/1911*. Odessa: B. i. (In Russian).
 7. Knyha protokoliv zasidannya Rady OVZHK (1909–1920) — *The book reports meeting of the Odessa Higher Courses for Women (1909–1920)*. Found 334 Description 5. Case 5. DAOO. Odesa.
 8. IVANOV, A. E. (1999) Rossijskoe «uchenoe soslovie» v gody «vto-roj otechestvennoj vojny». (Ocherk grazhdanskoj psihologii i patrioticheskoj dejatel'nosti) — Russian «learned class» in the years of the «second home war.» (Essay on Civil Psychology and Patriotic Activities). Voprosy istorii estestvoznaniya i tehniki — *Questions of the history of science and technology*. No. 2. p. 108–127. (In Russian).

Надійшла до редакції 15 травня 2017 р.

УДК 94(497.2)«1895/1899»:[929Стамболов:329(497.2)12]

Д. В. Миколенко

**ДІЯЛЬНІСТЬ С. СТАМБОЛОВА
У ПОЛІТИЦІ ПАМ'ЯТІ БОЛГАРСЬКИХ ПАРТІЙ
(1895–1899 рр.)**

Миколенко Дмитро Валерійович, кандидат історичних наук, доцент кафедри нової та новітньої історії, e-mail: dmyukolenko@karazin.ua

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
майдан Свободи, 4, місто Харків, 61022, Україна

АНОТАЦІЯ

У статті розглядається використання колективної пам'яті про видатного державника Стефана Стамболова болгарськими політичними партіями у період правління кабінету К. Стоїлова (1895–1899 рр.). Народно-ліберальна «стамболовістська» партія у такий спосіб намагалася зміцнити власний авторитет і популярність у суспільстві. Її ж опоненти — провладні «народняки», «цанковісти» і «каравелісти» прагнули дискредитувати послідовників Стамболова.

Починаючи з 1895 р., в князівстві формувалося декілька взаємовиключних версій діяльності Регентської ради і кабінету мі-

ністрів на чолі зі С. Стамболовим, які популяризувалися різними організаціями. Для одних він тиран і узурпатор, для інших — захисник конституційного ладу. Члени НЛП вважали за необхідне обмеження впливу Росії на Болгарію. Представники ж русофільських партій наполягали на важливості відновлення офіційних взаємин із Санкт-Петербургом та звинувачували С. Стамболова в їх розриві у 1886 р.

Після смерті державника його особа не стала історичною по-статтю, котра консолідувала суспільство. Через жорстку боротьбу між претендентами на владу пам'ять про нього, якою явно зловживали всі організації, радше роз'єднувала болгар. У подальшому зазначений політичний дискурс, безумовно, мав свій вплив на формування суперечливого образу С. Стамболова в історіографії.

Ключові слова: С. Стамболов; Народно-ліберальна партія; «стамболовісти»; політика пам'яті.

Д. В. Миколенко

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ С. СТАМБОЛОВА В ПОЛИТИКЕ ПАМЯТИ БОЛГАРСКИХ ПАРТИЙ (1895–1899 гг.)

Миколенко Дмитрий Валерьевич, кандидат исторических наук, доцент кафедры новой и новейшей истории, e-mail: dmykolenko@karazin.ua

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина,
площадь Свободы, 4, город Харьков, 61022, Украина

АННОТАЦИЯ

В статье рассматривается использование коллективной памяти о выдающемся государственнике Стефане Стамболове болгарскими партиями в период правления кабинета К. Стоилова (1895–1899 гг.). Таким образом Народно-либеральная «стамболовистская» партия пыталась укрепить собственный авторитет и популярность в обществе, а её же оппоненты — провластные «народняки», «цанковисты» и «каравелисты» стремились дискредитировать последователей Стамболова.

Начиная с 1895 г., в княжестве формировалось несколько взаимоисключающих версий деятельности Регентского совета и кабинета министров во главе со Стефаном Стамболовым, которые популяризировались различными организациями. Для одних он оставался тираном и узурпатором, для других — защитником конституционального строя. Члены НЛП продолжали считать необходимым ограничить влияние России на Болгарию. Представители

же русофобских партий настаивали на важности возобновления официальных взаимоотношений с Санкт-Петербургом и обвиняли С. Стамболова в их разрыве.

После смерти политика его личность не стала исторической фигурой, которая консолидировала общество. Из-за жёсткой борьбы между претендентами на власть память о нём, которой явно злоупотребляли все организации, скорее разъединяла болгар. В дальнейшем представленный политический дискурс, безусловно, повлиял на формирование противоречивого образа С. Стамболова в историографии.

Ключевые слова: С. Стамболов; Народно-либеральная партия; «стамболовисты»; политика памяти.

D. V. Mykolenko

**P. STAMBOLOV'S ACTIVITY
IN THE BULGARIAN PARTIES' POLITIC OF MEMORY
(1895–1899)**

Dmytro Mykolenko, Ph.D. of Historic Sciences, Associate Professor at the Modern and Contemporain History Department, e-mail: dmykolenko@karazin.ua

V. N. Karazin Kharkiv National University,
4 Svobody Square, Kharkiv, 61022, Ukraine

ABSTRACT

The article investigates the use of collective memory about the outstanding statesman Stephan Stambolov by Bulgarian political parties during the reign of K. Stoilov and its ministries' cabinet (1895–1899). The People's Liberal Party of «stambolovists» in this way used to strengthen its own credibility and popularity in society. But that party's opponents, the pro-governmentl «narodnyaks» and «tsankovists» as well as «karavelists» tried to discredit the followers of P. Stambolov.

Several mutually exclusive versions of the activity provided by the Regency Council and the Cabinet headed by P. Stambolov were established in the principality after 1895. They were actively popularized by different organizations. Some of them treat him in a tyrant and an usurper, and others as a defender of constitutional order. The PLP members felt the need to limit Russian influence on Bulgaria. Representatives of Russophile parties insisted on the importance of the restoration of official relations with St. Petersburg and accused P. Stambolov of those relations break in 1886.

After the statesman death his personality didn't become a historical figure that could consolidate society. Due to a tough struggle be-

tween the contenders for power; the memory of him that was abused by all organizations, rather separated the Bulgarians than united them. Afterwards the political discourse certainly had an impact on the formation of the controversial image of P. Stambolov in historiography.

Key words: P. Stambolov; People's Liberal Party; «stambolovists»; politics of memory.

Остання третина XIX ст. для Болгарії пройшла під знаком становлення державності. Важливу роль у цьому процесі відіграв відомий політичний діяч країни Стефан Ніколов Стамболов (1854–1895 рр.). Протягом 1870–1878 рр. він брав участь у національно-визвольному русі проти османської влади; після створення Болгарського князівства (1878 р.) неодноразово обирався депутатом парламенту — Народних зборів; у 1879–1886 рр. був членом Ліберальної, а в 1890–1894 рр. — Народно-ліберальної («стамболовістської») партії (НЛП); з 1884 по 1886 р. перебував на посаді голови Звичайних народних зборів (ЗНЗ).

На політичну авансцену С. Стамболов зійшов у 1886 р. Саме тоді в країні відбувся державний переворот, організований проросійськи налаштованими офіцерами болгарської армії. Військовослужбовці заради врегулювання відносин із Санкт-Петербургом вирішили відсторонити від влади князя Батенберга, який своєю діяльністю остаточно розчарував імператора Александра III. С. Стамболов не підтримав заколотників, а разом зі своїми прибічниками* здійснив контрпереворот з метою відновлення на троні законно обраного монарха. Здобувши перемогу в цьому протистоянні, він у 1886 і 1887 р. очолював Регентську раду — тимчасовий колегіальний орган, створений після зречення княжої корони Александром I Батенбергом, а з 1887 по 1894 р., звівши всупереч положенням Берлінського трактату** на болгарський престол німецького принца Фер-

* «Стамболовісти» — члени згуртованого навколо С. Стамболова угруповання, яке у середині 1880-х років відокремилось від Ліберальної партії. З літа 1890 р. — представники заснованої прем'єр-міністром Народно-ліберальної партії.

** Міжнародна угода, підписана 1 липня 1878 р. як результат Берлінського конгресу, скликаного для перегляду умов попереднього Сан-Стефанського мирного договору від 19 лютого того ж року, що підсумував російсько-турецьку війну 1877–1878 рр. Згідно зі статтею 3 трактату князь васальний по відношенню до Порту Болгарії мав обиратися вільним волевиявленням населення країни та затверджуватися Оттоманською імперією за згодою великих держав.

динанда Саксен-Кобург-Готського, працював головою кабінету міністрів.

Періоду перебування біля керма держави Регентської ради і уряду «стамболовістів» властиве збереження конституційного устрою з одночасним застосуванням авторитарних методів управління. Таке поєднання досягалося запровадженням різних механізмів керованої демократії, серед яких найбільш специфічними були — контроль над виборчим процесом, а також залучення судової системи, поліції і збройних сил для обмеження діяльності опозиції. Зовнішній курс Софії у 1886–1894 рр. характеризувався погіршенням двосторонніх взаємин і розривом дипломатичних відносин з Росією та поступовим зближенням з Австро-Угорщиною, Великою Британією, Румунією і Османською імперією. Навесні 1894 р. «стамболовісти» змушені були поступитися владою, перейшовши в опозицію до кабінету К. Стоїлова, а вже в липні наступного року їхній лідер помер у лікарні після скоєного замаху на його життя.

Розбудова державності Болгарії в останній третині XIX ст. знайшла відображення у багатьох наукових роботах дослідників із різних країн світу. В основному у них надано прямо протилежні оцінки діяльності С. Стамболова. Так, у радянській історіографії, а також працях вчених часів Народної Республіки Болгарія державний діяч постає переважно в образі негативного героя [12; 13; 28], котрий представляв інтереси крупної буржуазії, застосовував авторитарні методи реалізації влади та своєю антиросійською політикою спричинив розрив офіційних взаємин із Санкт-Петербургом. У західній [1], сучасній болгарській [10], російській [8] та українській [14] історичній науці переважає думка про велике значення заходів С. Стамболова для модернізації країни, збереження конституціоналізму й зміцнення національного суверенітету. Проте в жодній із цих робіт не враховується важливий фактор, пов'язаний з державотворчими процесами, що їх втілював у життя регент і прем'єр-міністр в 1886–1894 рр., — впровадження чи ігнорування наступними урядами країни ідей і практик С. Стамболова з метою досягнення конкретних політичних цілей. Для визначення вказаних дійств у сучасній науці послуговуються таким терміном, як «політика пам'яті». Протягом більшої час-

тини минулого століття він застосовувався в журналістиці й публіцистиці, а з першої половини 1980-х років, у зв'язку з широкою дискусією істориків ФРН, увійшов у науковий обіг. Метою даної роботи є дослідження вказаного явища у розрізі боротьби за владу в князівстві упродовж 1895–1899 рр., тобто за часів правління кабінету К. Стоїлова, в опозиції до якого знаходилися «стамболовісти».

Задля цього нами використовувалися наступні історичні джерела — матеріали із болгарської преси [3; 16; 29; 30; 34], публічних виступів членів НЛП [31] й особистих фондів послідовників [45] і безпартійних прихильників [4] С. Стамболова та його противників [5] — представників Ліберальної (прибічники В. Радославова — «радославовісти»), Прогресивно-ліберальної (соратники Д. Цанкова — «цанковісти»), Народної («народняки» на чолі з К. Стоїловим) і Демократичної (сподвижники П. Каравелова — «каравелісти») партій, що зберігаються у бібліотеках та Центральному державному архіві Республіки Болгарія.

Після смерті свого вождя НЛП переживала кризу, однак продовжувала відігравати важливу роль у політичних процесах Болгарії. З травня 1896 р. їхній друкований орган — вісник «Свобода» — почав виходити тричі на тиждень, а не щоденно, як це було під час прем'єрства С. Стамболова [46]. За своєю чисельністю та розгалуженістю осередків, зростання кількості яких дещо уповільнилося, партія поступалася лише «народнякам» і «радославовістам». Влада, остереігаючись своїх досвідчених опонентів, упродовж тривалого періоду проводила кампанію з дискредитації «стамболовістів» та їх покійного лідера — критикувала його політику, публікувала різного роду компрометуючі матеріали [11], котрі викривали подробиці особистого життя колишнього голови уряду, звинувачуючи у розпусті й аморальності. «Народняки» популяризували власний варіант історії діяльності С. Стамболова. У своєму віснику «Мір» вони оприлюднювали подробиці його перебування у складі революційних організацій, відображали взаємовідносини з деякими соратниками — В. Левські, Х. Ботевим та іншими, підкреслюючи при цьому підступну, мстиву і пихату вдачу майбутнього голови парламенту, Регентської ради та уряду [21; 24].

Незважаючи на фінансові труднощі «стамболовісти» не припиняли функціонування. Це підтверджують регулярні рапорти К. Стоїлову, який за сумісництвом виконував ще й обов'язки міністра внутрішніх справ, та керівнику Військового міністерства Р. Петрову, котрі наглядали за політичною ситуацією в країні, у тому числі й за діями опозиції. В донесеннях йшлося про постійну антиурядову агітацію членами НЛП [6]. Одночасно представники політичної сили послідовно намагалися сформуванати у свідомості громадян країни позитивне уявлення про колишню діяльність С. Стамболова та в такий спосіб розширити власний авторитет серед електорату, адже під впливом оприлюдненого владою компрометуючого матеріалу продовжувало зменшуватися число прихильників його правління. На шпальтах газети «Свобода» неодноразово друкувалася поезія державника, регулярно згадувалися його звитяги у національно-визвольній боротьбі проти османського панування та звершення на чолі Регентської ради і уряду, особистість політика порівнювалася з такими видатними постатями епохи як О. Бісмарк [39; 42].

Отже, починаючи з 1895 р., в країні розгорнулася дискусія з приводу діяльності С. Стамболова. Вона відбувалася навколо одразу декількох питань. Перш за все — це відсутність згоди Османської імперії та держав-гарантів берлінського статус-кво на обрання Фердинанда князем Болгарії. Визнати Кобурга монархом, за кандидатуру якого 25 квітня 1887 р. проголосував парламент — III Великі народні збори (ВНЗ), в основному не бажала Росія, з котрою у листопаді 1886 р. Регентська рада на чолі зі С. Стамболовим розірвала дипломатичні відносини. У статтях вісника «Свобода» «стамболовісти» раз у раз підкреслювали, що сходження на болгарський престол Фердинанда було цілковитою заслугою їхнього засновника [33]. Члени ж провладної Народної партії всіляко спростовували вказане твердження: «Свого часу регенти не могли залишити країну без правлячої династії, оскільки Тирновська конституція передбачає монархічне правління» [15]. З метою дискредитації державного діяча в очах громадськості кореспонденти газети «Мір» поширювали надуману інформацію про те, що 1886 р. С. Стамболов сам прагнув стати князем, заради чого начебто домагався всиновлення колишнім обласним управителем Схід-

ної Румелії — князем А. Богоріді* [17], втім, згодом відмовившись від цієї ризикованої ідеї, докладав зусилля, аби перетворити новообраного главу держави на слухняне знаряддя у своїх руках [22].

Інша дискусія навколо постаті С. Стамболова була спровокована безпосередньо чинною владою, яка розпочала розслідування діяльності попереднього прем'єр-міністра і його сподвижників. У матеріалах доповіді парламентської анкетної комісії депутатам VIII ЗНЗ від 12 листопада 1895 р. вказувалися численні зловживання кабінетом «стамболовістів» [47]. Крім того у статтях газети «Мір» зазначалося, що упродовж свого правління С. Стамболов перетворився на мільйонера, а його прибічники, зокрема З. Стоянов і Д. Петков, виконуючи обов'язки відповідно голови V ЗНЗ та мера Софії, неодноразово використовували службове становище для особистого збагачення [20]. Однак через недостатність доказів уряду так і не вдалося довести своє починання до логічного завершення. У процесі розслідування та після його припинення НЛП намагалася виправдати дії однопартійців, у тому числі й свого засновника. Редакційний колектив газети «Свобода» представляв С. Стамболова безкорисним державником, котрий турбувався виключно про національні інтереси, а всі звинувачення у корупції колишніх високопосадових осіб вважав політичним замовленням [40].

Ще одне найбільш обговорюване питання політичного дискурсу про діяльність С. Стамболова було пов'язане з болгарсько-російськими відносинами. Як відомо, кабінет «народняків» у 1895–1899 рр. послідовно докладав зусилля для відновлення офіційних взаємин із Санкт-Петербургом, без підтримки якого Кюбургу не варто було сподіватися на визнання великими державами монархом Болгарії. Проурядова газета «Мір» цілеспрямовано проводила масштабну інформаційну кампанію по забезпеченню позитивного іміджу Російської імперії серед громадян країни. Апелюючи в основному до проросійськи налаштованого населення та посиляючись на одну із публікацій вісника «Свобода» про безперспективність і шкідливість зближення між

* Алеко-паша, або А. Богорідес — політичний діяч із знатного болгарського роду Богорових, який здавна став грецьким за мовою, звичаями і культурою та займав видне положення у низці церковної і світської бюрократії Османської імперії. У 1879–1884 рр. — генерал-губернатор автономної у складі Порти Східної Румелії.

Санкт-Петербургом і Софією [32], її журналісти стверджували: С. Стамболов свого часу намагався заборонити вшановувати пам'ять царя-визволителя, а також нерідко дозволяв собі некоректні висловлювання на його адресу [27]. Зазначеній позиції попередньої болгарської влади діючий уряд протиставляв власне доброзичливе ставлення до Росії з одночасними спробами переконати громадськість, що саме принципова непоступливість С. Стамболова спричинила розрив двосторонніх відносин восени 1886 р.

Незважаючи на те, що виконавчий орган на чолі зі С. Стамболовим так само докладав зусилля для налагодження взаємозв'язків з Російською імперією, НЛП на шпальтах газети «Свобода» демонструвала скептичний настрій стосовно намагань кабінету К. Стоїлова порозумітися із Санкт-Петербургом, запевняючи, що Росія не припинить спроб втручатися у внутрішні справи князівства. «Стамболовісти» розкритикували повторно, вже за православним обрядом в угоду Санкт-Петербурга хрещення 3 лютого 1896 р. сина Фердинанда княжича Бориса, називаючи цей акт проявом безвольності й нерішучості уряду «народняків», його неспроможністю захистити національні інтереси держави. Представники НЛП стверджували, що Софія повинна була відмовити Санкт-Петербургу, адже після ухвалення IV ВНЗ у 1893 р. ініційованих кабінетом С. Стамболова змін до Тирновської конституції спадкоємець іншого віросповідання мав право зайняти болгарський трон [36].

У лютому 1896 р. в керівництві НЛП сталися зміни. Колишній градоначальник Софії і сподвижник С. Стамболова Д. Петков, який з червня 1895 р. очолював Центральне бюро НЛП, добровільно поступився посадою більш досвідченому і авторитетному однопартійцю Д. Грекову, котрий в уряді С. Стамболова працював керівником різнопрофільних міністерств. На той час «стамболовісти» все ще перебували у скрутному фінансовому становищі, проте, незважаючи на тяжкі обставини, керівництво партії знайшло кошти на влаштування заходів по вшануванню пам'яті про свого засновника, організувавши у найбільших містах країни заупокійні церковні богослужіння по померлому рік тому політику [46].

У жовтні 1896 р., після оголошення про розпуск парламенту через конфлікт між законодавчим і виконавчим органами

влади, а також про початок чергової передвиборчої кампанії [9] у «стамболовістів» та інших опозиційних сил з'явився шанс отримати міністерські портфелі. З метою створення ефективної протидії кабінету «народняків» за ініціативи лідера НЛП Д. Грекова розпочалося зближення партії з іншими ліберальними політичними силами — «радославівцями», «цанковівцями» і «каравелістами» [7]. В деяких виборчих округах були заявлені спільні кандидати. Наприклад, у Пловдиві утворилася передвиборча коаліція із прибічників В. Радославова та їхніх непримиримих у минулому противників — послідовників Д. Цанкова [48]. Журналісти вісників «Свобода», «Народні права», «Согласіє», «Прогрес» і «Знаме» об'єднаними зусиллями у протидії уряду.

Таким чином, восени 1896 р. внутрішньополітична боротьба у Болгарії суттєво загострилася. Як і раніше, в ній використовувалася пам'ять про діяльність Регентської ради і уряду С. Стамболова. Влада і опозиція під час виборчих перегонів навперебій нагадували громадянам про методи і засоби ведення політики попереднім кабінетом міністрів. «Стамболовісти» послідовно представляли свого засновника в образі захисника основного закону і критикували «народняків» за намагання незаконно впливати на волевиявлення громадян країни [35]. Грядуще обрання нового складу парламенту вони називали доленосним, підкреслюючи, що від результатів виборів залежатиме подальше процвітання князівства: «Або Болгарія розвиватиметься як конституційна держава, або демократію буде знищено» [38]. У відповідь «народняки» підкреслювали переваги запровадженого ними закону, наголошуючи, що завдяки збільшенню кількості округів і дільничних комісій їм вдасться суттєво підвищити явку громадян на вибори у порівнянні із періодом правління кабінету НЛП [19]. Проурядова політична сила відтворювала в пам'яті співвітчизників «...усі жахи режиму Стамболова: зловживання, стеження, утиски, переслідування, поліцейське свавілля». У такий спосіб «народняки» закликали електорат не підтримувати «стамболовістів» [18].

За підсумками голосування 17 листопада 1896 р. Народна партія здобула перемогу, а уряд К. Стоїлова утримався при владі. Проте робота нового парламенту розпочалася з розколу прав-

лячої партії — більшість південно-болгарських «народняків»* залишили лави організації та приєдналися до послідовників Д. Цанкова («цанковістів»). Крім того, між опозиційними політичними силами теж виникли непорозуміння — члени Прогресивно-ліберальної і Демократичної партій не виявили бажання надалі мати справу з ідеологічними противниками — представниками русофобського табору, остерігаючись втратити довіру своїх прихильників. У результаті «стамболовісти» змушені були знаходити спільну мову для подальшої співпраці лише з «радославівістами» — на той час однією з найчисельніших і найпопулярніших серед населення організацій.

Одним із ключових факторів, котрий вплинув на небажання опозиційних партій співпрацювати між собою, стала незгладима пам'ять про часи прем'єрства С. Стамболова, коли під тиском влади «цанковісти» і «каравелісти» майже призупинили власну діяльність, а їх лідерів було нейтралізовано. Так, Д. Цанков залишив Болгарію та переховувався на території Росії, П. Каравелов же опинився у в'язниці.

Із листування між керівництвом НЛП і представниками місцевих осередків, датованого лютим — груднем 1897 р., видно, що партію продовжували переслідувати фінансові труднощі. Очевидно, саме з цієї причини Д. Греков 24 лютого того ж року добровільно залишив посаду голови Центрального бюро. Поступившись місцем Д. Петкову, він взявся за прибуткову адвокатську практику. Прагнучи влади, в організації перш за все виношувалися плани об'єднання з близькими за переконаннями лібералами-«радославівістами». Водночас «стамболовісти» не забували проводити політику пам'яті про діяльність свого першого ідеологічного натхненника на чолі Регентської ради і уряду, накопичуючи кошти для публікації збірки його віршів [49], а також роману «Стамболов і рубладжії**» В. Казакова — публіциста і приятеля-сподвижника колишнього регента і прем'єра Івана Андонова. Ця робота спочатку була написана румунською мовою і планувався її переклад болгарською [50]. Проте через скруту з грошима і несприятливу внутрішню ситу-

* Члени колишньої Народної (консервативної) партії Східної Румелії, які у 1894 р. злилися з «народняками» Болгарії.

** Так у болгарському побуті називали іноземних агентів, які діяли на території держави.

ацію роман так і не надрукували. Наприкінці 1898 року члени пловдивського осередку НЛП А. Ніколов і П. Константинов зробили й розповсюдили календар з елементами партійної агітації. Він містив подробиці політичної діяльності колишнього регента і прем'єр-міністра та біографію і спогади про нього [51].

Представники правлячої Народної партії використовували будь-яку можливість для дискредитації НЛП в очах громадськості й монарха. Влітку 1897 р. з нагоди десятиріччя князювання Фердинанда в газеті «Мір» з'явилася стаття з нагадуванням про хитке становище Кобурга за часів «стамболовщини» та, попри таку ситуацію, про заслуги саме глави держави у досягненнях в економіці, політиці й соціальній сфері у той період, при цьому зусилля і старання тодішнього прем'єр-міністра були повністю проігноровані [25].

Після поглиблення протиріч між опозиційними партіями до критики методів і засобів ведення політики Регентською радою та урядом на чолі зі С. Стамболовим долучилися і «цанковісти», які звинувачували «стамболовістів» у тогочасній побудові надзорської вертикалі влади та надмірному контролю над виборчим процесом. З точки зору членів Прогресивно-ліберальної партії, колишній регент і прем'єр-міністр країни намагався «перетворити народ на одне безправне покірне стадо» [2].

Представники НЛП неодноразово висловлювали своє незадоволення політикою «народняків», спрямовану, як вони вважали, на руйнування взаємовідносин з Оттоманською Портою. З початком Критського повстання 1896 р. «стамболовісти» закликали діючу владу до більш рішучих кроків у захисті прав болгарських етнічних груп, котрі мешкали у володіннях Османської імперії. Разом з тим вони критикували стратегію побудови двосторонніх зв'язків з Константинополем, яку втілював у життя кабінет К. Стоїлова. Так, в одному з публічних виступів член НЛП Н. Генадієв зазначав, що С. Стамболов залишив Болгарію у доволі прийнятних відносинах з Портою, забороняючи функціонування в князівстві будь-яких радикально налаштованих по відношенню до сусідньої країни формувань та підтримку аналогічних організацій на її території; «народняки» ж, сприяючи активізації діяльності революційних комітетів у Македонії і Фракії, а також зближуючись із Санкт-Петербургом та поступаючись домаганням Белграда й

Афін, чому є підтвердженням, наприклад, укладання 1897 р. сербсько-болгарського договору про співпрацю, звели нанівець починання колишнього голови Регентської ради і уряду та нівелювали налагоджену співпрацю з Османською імперією [37]. На думку журналістів газети «Свобода», починаючи з 1894 р., Порта неодноразово переконувалася в агресивній зовнішній політиці Болгарії, котра створювала загрозу існуванню усталеного порядку в її європейських вілаєтах [44].

Зі шпальт свого друкованого органу НЛП нагадувала, що С. Стамболов вважав Грецію і Сербію суперниками Софії у боротьбі за Македонію і Фракію*. З вказаною позицією свого засновника редакційний колектив вісника «Свобода» порівнював недалекоглядну політику кабінету «народняків». Саме через його поступливість та мовчазну згоду Сербія, за спиною якої стояли російські дипломати, домовлялася з Османською імперією про розширення власної національної пропаганди у Македонії [43]. З великим невдоволенням «стамболовісти» зустріли звістку про переговори між Белградом і Константинополем з приводу відновлення функціонування на території області сербських єпархій [43]. Греко-турецьку війну 1897 р. послідовники С. Стамболова сприйняли як слушну нагоду для активізації переговорів з Портою стосовно забезпечення автономії Македонії, що дало б змогу сподіватися на її подальше приєднання до князівства на кшталт Східної Румелії в 1885 р., у чому була безпосередня заслуга і тогочасного голови парламенту. Проте уряд К. Стоїлова не виправдав очікувань членів НЛП. Згодом стало зрозуміло — влада не мала намірів переводити у стан активності питання про долю болгарського населення Оттоманської імперії. Реагуючи на це, журналісти «Свободи» розгорнули масштабну інформаційну кампанію проти бездіяльності кабінету «народняків», звинувачуючи його у зраді національ-

* За часів правління С. Стамболова влада розробила та взялася реалізовувати власну програму вирішення національної справи з метою об'єднання болгар, котрі мешкали в європейських вілаєтах Оттоманської імперії. Великодержавна ідея Софії, пов'язана з історією країни (Перше та Друге Болгарські царства у 681–1018 рр. і 1185–1396 рр.), ототожнювалася ще й з відмінними Берлінським трактатом положеннями Сан-Стефанського мирного договору. Відповідно до політичної концепції «Велика Болгарія» Вардарську і Егейську Македонії, Західну (Біломорську) і Східну (Одринську) Фракії, Добруджу, Тимошину й Поморавіє передбачалося поєднати з князівством у межах цілісної держави.

них інтересів та ставлячи у приклад методи ведення зовнішньої політики попереднім виконавчим органом [41].

У відповідь на критику «стамболовістів» в одній із статей проурядової газети «Мір» цинічно зазначалося: «Для Болгарії, Македонії, Криту, для всіх Стамболов є електричним струмом; його відсутність відобразилася навіть на долі цілої Європи, а це вже занадто...» [26]. Автор іншої публікації цього видання називав вимоги «стамболовістів» стосовно поглиблення партнерства між Софією і Константинополем небезпечними для суверенітету князівства та висував припущення, що за умови подальшого перебування С. Стамболова біля державного керма Болгарія могла б взагалі втратити власну державність, знову опинившись у складі Османської імперії [23].

Таким чином, дискусія між болгарськими партіями навколо ідей і практик голови Регентської ради й уряду в 1886–1894 рр. продовжувалася протягом усього періоду правління кабінету К. Стоїлова. Не припинилася вона і після його відставки 18 січня 1899 р. Упродовж 1895–1899 рр. С. Стамболов перетворився на основного фігуранта політики історичної пам'яті у Болгарії. Згадки про його діяльність використовувалися задля досягнення певних політичних цілей — дискредитації опонентів або зміцнення власного авторитету в очах громадськості. У досліджуваній нами період політика пам'яті про методи правління С. Стамболова і його соратників не була державною, а залишалася інструментом, котрий застосовувався опозиційними партіями, в першу чергу «стамболовістами» — послідовниками колишнього регента і прем'єра, а також проурядовими «народняками», у боротьбі за здобуття або утримання влади. Вона включала в себе систематичну публікацію представниками НЛП відповідних тем на шпальтах преси та окремих пам'ятних видань (календарів, збірників спогадів, літературних творів, публіцистичних нарисів). Сходина з нагоди річниці народження або смерті С. Стамболова ще не мали характеру масових мітингів, а обмежувалися нечисленими заходами на кшталт панахид у церквах чи то відвідин могили політика, в яких брали участь члени його сім'ї та найближчі сподвижники. Державні свята — День Визволення Болгарії від османського іга (19 лютого), День хоробрості та свято Болгарської армії (23 квітня), День болгарської освіти, культури і слов'янської писемності

(11 травня), День Об'єднання Болгарії (6 вересня) тоді ще не пов'язувалися з іменем С. Стамболова, хоча його безпосередній внесок в існування зазначених торжеств уже тоді був загально-відомий. Починаючи з 1895 р., в князівстві формувалося декілька взаємовиключних версій діяльності Регентської ради і кабінету міністрів на чолі зі С. Стамболовим, які популяризувалися різними організаціями. Для одних він тиран і узурпатор, для інших — захисник конституційного ладу. «Стамболовісти» представляли його взірцем високої моралі та патріотизму, а «народняки» і «цанковісти» — розбещеним корупціонером. Члени НЛП вважали за необхідне обмеження впливу Росії на Болгарію, представники ж русофільських партій наполягали на важливості відновлення офіційних взаємин із Санкт-Петербургом та звинувачували С. Стамболова в їх розриві у 1886 р. Співівся й навколо питання про шляхи розв'язання македонської і фракійської проблем. «Стамболовісти» продовжували відстоювати принципи свого засновника, виступаючи за здобуття автономії для Македонії і Фракії методом переговорів з Османською імперією та підтримки з нею добрих відносин. Їх опоненти критикували співпрацю попереднього уряду з Константинополем, сподіваючись на сприяння Росії у вирішенні болгарської національної справи. Після смерті державника його особа не стала історичною постаттю, котра консолідувала суспільство. Через жорстку боротьбу між претендентами на владу пам'ять про нього, якою явно зловживали всі організації, радше роз'єднувала болгар. У подальшому зазначений політичний дискурс, безумовно, мав свій вплив на формування суперечливого образу С. Стамболова в історіографії.

Література та джерела

1. Perry D. Stefan Stambolov and the Emergence of Modern Bulgaria, 1870–1895 / D. Perry. — Durham: Duke University Press, 1993. — 279 p.
2. България. — 1898. — 6 ноември.
3. България. — 1898–1899.
4. Български исторически архив при Национална библиотека «Св. Св. Кирил и Методий». — Ф. 266: Ген. Рачо Петров. — Оп. 1.
5. Български исторически архив при Национална библиотека «Св. Св. Кирил и Методий». — Ф. 263: Д-р Васил Радославов. — Оп. 1.

6. Български исторически архив при Национална библиотека «Св. Св. Кирил и Методий». — Ф. 266: Ген. Рачо Петров. — Оп. 1. — А. е. 22. — Л. 1–2.
7. Български исторически архив при Национална библиотека «Св. Св. Кирил и Методий». — Ф. 263: Д-р Васил Радославов. — Оп. 1. — А. е. 16. — Л. 11.
8. Гришина Р. П. Лики модернизации в Болгарии (бег трусцой по пересечённой местности) / Р. П. Гришина. — Москва : Институт славяноведения РАН, 2008. — 256 с.
9. Държавен вестник. — 1896. — 11 октомври.
10. Иванов Д. Стефан Стамболов — от перото до ятагана / Д. Иванов. — София : Труд, 2005. — 191 с.
11. Карагюлева К. Едно свидетелство за Ст. Стамболова / К. Карагюлева. — София: Петър Калчев и с-ие, 1897. — 57 с.
12. Косев Д. Начало на антируската политика на българската едра буржоазия и П. Р. Славейков / Д. Косев // Исторически преглед. — 1948. — № 2. — С. 165–185.
13. Мартиненко А. Руско-български връзки по време на разрива на дипломатическите отношения (1886–1896) / А. Мартиненко // Исторически преглед. — 1970. — № 3. — С. 58–64.
14. Миколенко Д. В. Влияние политического наследия Ст. Стамболова на функционирование монархического института в Болгарии (1895–1918 гг.) / Д. В. Миколенко // Bulgarian Historical Review. — 2014. — 3–4 issue. — Pp. 86–109.
15. Мир. — 1895. — 30 ноември.
16. Мир. — 1895–1899.
17. Мир. — 1896. — 13 април.
18. Мир. — 1896. — 17 ноември.
19. Мир. — 1896. — 18 октомври.
20. Мир. — 1897. — 20 юни.
21. Мир. — 1897. — 25 май.
22. Мир. — 1897. — 29 юни.
23. Мир. — 1897. — 30 април.
24. Мир. — 1897. — 4 юли.
25. Мир. — 1897. — 6 август.
26. Мир. — 1897. — 7 февруари.
27. Мир. — 1895. — 21 септември.
28. Мичев Д. Вътрешната политика на Стамболовия режим, 1887–1894: дисертация на ... к. ист. н. / Д. Мичев. — София, 1956. — 232 с.
29. Народни права. — 1895–1899.
30. Пряпорец. — 1898–1899.
31. Речи и пледоарии на д-р Н. Геннадиев (Съдебни, парламентарни и политически). — София, 1926. — 99 с.
32. Свобода. — 1889. — 31 август.
33. Свобода. — 1895. — 23 ноември.
34. Свобода. — 1895–1899.

35. Свобода. — 1896. — 1 ноември.
36. Свобода. — 1896. — 12 април.
37. Свобода. — 1896. — 13 декември.
38. Свобода. — 1896. — 4 ноември.
39. Свобода. — 1896. — 5 март.
40. Свобода. — 1897. — 15 юни.
41. Свобода. — 1897. — 21 април.
42. Свобода. — 1897. — 27 юли.
43. Свобода. — 1897. — 28 март.
44. Свобода. — 1897. — 5 февруари.
45. Централен държавен архив на Република България. — Ф. 1599 к: Андонов, Иван. — Оп. 1.
46. Централен държавен архив на Република България. — Ф. 1599 к: Андонов, Иван. — Оп. 1. — А. е. 89. — Л. 8.
47. Централен държавен архив на Република България. — Ф. 1599 к: Андонов, Иван. — Оп. 1. — А. е. 261. — Л. 1–326.
48. Централен държавен архив на Република България. — Ф. 1599 к: Андонов, Иван. — Оп. 1. — А. е. 90. — Л. 5.
49. Централен държавен архив на Република България. — Ф. 1599 к: Андонов, Иван. — Оп. 1. — А. е. 92. — Л. 11–13.
50. Централен държавен архив на Република България. — Ф. 1599 к: Андонов, Иван. — Оп. 1. — А. е. 93. — Л. 1–2.
51. Централен държавен архив на Република България. — Ф. 1599 к: Андонов, Иван. — Оп. 1. — А. е. 1049. — Л. 1–89.

REFERENCES

1. PERRY, D. (1993) *Stefan Stambolov and the Emergence of Modern Bulgaria, 1870–1895*. Durham: Duke University Press. (In English).
2. *Balgaria — Bulgaria* (1898) 6 noemvri. (In Bulgarian).
3. *Balgaria — Bulgaria* (1898–1899). (In Bulgarian).
4. *Gen. Racho Petrov* (1903) F. 266. D. 1. Balgarski istoricheski arhiv pri Natsionalna biblioteka «Sv. Sv. Kiril i Metodiy» — Bulgarian Historical Archive at National Library «St. Cyril and Methodius». Bulgaria. (In Bulgarian).
5. *D-r Vasil Radoslavov* (1903) F. 263. D. 1. Balgarski istoricheski arhiv pri Natsionalna biblioteka «Sv. Sv. Kiril i Metodiy» — Bulgarian Historical Archive at National Library «St. Cyril and Methodius». Bulgaria. (In Bulgarian).
6. *Gen. Racho Petrov* (1896) F. 266. D. 1. C. 22, P. 1–2. Balgarski istoricheski arhiv pri Natsionalna biblioteka «Sv. Sv. Kiril i Metodiy» — Bulgarian Historical Archive at National Library «St. Cyril and Methodius». Bulgaria. (In Bulgarian).
7. *D-r Vasil Radoslavov* (n.d) F. 263. D. 1. C. 16, P. 11. Balgarski istoricheski arhiv pri Natsionalna biblioteka «Sv. Sv. Kiril i Metodiy» — Bulgarian Historical Archive at National Library «St. Cyril and Methodius». Bulgaria. (In Bulgarian).

8. GRISHINA, R. P. (2008) Liki modernizatsii v Bolgarii (beg trustsoy po peresechonnoy mestnosti) — *Images of modernization in Bulgaria (jogging cross country)*. Moskva: Institute for Slavic Studies of RAS. [In Russian].
9. Darzhaven vestnik — *The State Gazette*. (1896) 11 oktombri. (In Bulgarian).
10. IVANOV, D. (2005) *Stefan Stambolov — ot peroto do yatagana — Stefan Stambolov from the pen to the scimitar*. Sofia: Trud. (In Bulgarian).
11. KARAGYULEVA, K. (1897) Edno svidetelstvo za St. Stambolova — *One certificate about Stambolov*. Sofia: Petar Kalchev i s-ie. (In Bulgarian).
12. KOSEV, D. (1948) Nachalo na antiruskata politika na balgarskata edra burzhoazia i P. R. Slaveykov — The beginning anti-Russian policy of the bulgarian bourgeoisie and P. R. Slaveykov. *Istoricheski pregled — Historical review*. No. 2. p. 165–185. (In Bulgarian).
13. MARTINENKO, A. (1970) Rusko-balgarski vrazki po vreme na razriva na diplomatskiete otnoshenia (1886–1896) — Russian-Bulgarian relations during the severance of diplomatic relations (1886–1896). *Istoricheski pregled — Historical review*. No. 3. p. 58–64. (In Bulgarian).
14. MYKOLENKO, D. V. (2014) Vliyanie politicheskogo naslediya St. Stambolova na funktsionirovanie monarhicheskogo instituta v Bolgarii (1895–1918 gg.) — The Influence of the Political Legacy of Stefan Stambolov on the Functioning of the Monarchic Institution in Bulgaria (1895–1918). *Bulgarian Historical Review*. Isp. 3–4. p. 86–109. (In Russian).
15. Mir — *The World*. (1895) 30 noemvri. (In Bulgarian).
16. Mir — *The World*. (1895–1899). (In Bulgarian).
17. Mir — *The World*. (1896) 13 april. (In Bulgarian).
18. Mir — *The World*. (1896) 17 noemvri. (In Bulgarian).
19. Mir — *The World*. (1896) 18 oktombri. (In Bulgarian).
20. Mir — *The World*. (1897) 20 yuni. (In Bulgarian).
21. Mir — *The World*. (1897) 25 may. (In Bulgarian).
22. Mir — *The World*. (1897) 29 yuni. (In Bulgarian).
23. Mir — *The World*. (1897) 30 april. (In Bulgarian).
24. Mir — *The World*. (1897) 4 yuli. (In Bulgarian).
25. Mir — *The World*. (1897) 6 avgust. (In Bulgarian).
26. Mir — *The World*. (1897) 7 fevruari. (In Bulgarian).
27. Mir — *The World*. (1895) 21 septemvri. (In Bulgarian).
28. MICHEV, D. (1956) Vatreshnata politika na Stambolovia rezhim, 1887–1894 — *Foreign policy Stambolov's regime, 1887–1894*. Extended abstract of Candidate's thesis. Sofia. (In Bulgarian).
29. Narodni prava — *The People's right* (1895–1899). (In Bulgarian).
30. Pryaporet — *The Flag* (1898–1899). (In Bulgarian).
31. Rechi i pledoarii na d-r N. Genadiev (Sadebni, parlamentarni i politicheski) — *Speeches and forgiveness of d-r N. Genadiev (Judicial, parliamentary, political)* (1926) Sofia. (In Bulgarian).

32. Svoboda — *The Freedom* (1889) 31 avgust. (In Bulgarian).
33. Svoboda — *The Freedom* (1895) 31 noemvri. (In Bulgarian).
34. Svoboda — *The Freedom* (1895–1899). (In Bulgarian).
35. Svoboda — *The Freedom* (1896) 1 noemvri. (In Bulgarian).
36. Svoboda — *The Freedom* (1896) 12 april. (In Bulgarian).
37. Svoboda — *The Freedom* (1896) 13 dekemvri. (In Bulgarian).
38. Svoboda — *The Freedom* (1896) 4 noemvri. (In Bulgarian).
39. Svoboda — *The Freedom* (1896) 5 mart. (In Bulgarian).
40. Svoboda — *The Freedom* (1897) 15 yuni. (In Bulgarian).
41. Svoboda — *The Freedom* (1897) 21 april. (In Bulgarian).
42. Svoboda — *The Freedom* (1897) 27 yuli. (In Bulgarian).
43. Svoboda — *The Freedom* (1897) 28 mart. (In Bulgarian).
44. Svoboda — *The Freedom* (1897) 5 fevruari. (In Bulgarian).
45. *Andonov, Ivan* (1896) F. 1599 k. D. 1. Tsentralen darzhaven arhiv na Respublika Bulgaria — Central State Archive of Republic of Bulgaria. Bulgaria. (In Bulgarian).
46. *Andonov, Ivan* (1896) F. 1599 k. D. 1. C. 89. P. 1.8 Tsentralen darzhaven arhiv na Respublika Bulgaria — Central State Archive of Republic of Bulgaria. Bulgaria. (In Bulgarian).
47. *Andonov, Ivan* (1895) F. 1599 k. D. 1. C. 261. P. 1–326. Tsentralen darzhaven arhiv na Respublika Bulgaria — Central State Archive of Republic of Bulgaria. Bulgaria. (In Bulgarian).
48. *Andonov, Ivan* (1896) F. 1599 k. D. 1. C. 90. P. 5. Tsentralen darzhaven arhiv na Respublika Bulgaria — Central State Archive of Republic of Bulgaria. Bulgaria. (In Bulgarian).
49. *Andonov, Ivan* (1897) F. 1599 k. D. 1. C. 92. P. 11–13. Tsentralen darzhaven arhiv na Respublika Bulgaria — Central State Archive of Republic of Bulgaria. Bulgaria. (In Bulgarian).
50. *Andonov, Ivan* (1897) F. 1599 k. D. 1. C. 93. P. 1–2. Tsentralen darzhaven arhiv na Respublika Bulgaria — Central State Archive of Republic of Bulgaria. Bulgaria. (In Bulgarian).
51. *Andonov, Ivan* (1898) F. 1599 k. D. 1. C. 1049. P. 1–89. Tsentralen darzhaven arhiv na Respublika Bulgaria — Central State Archive of Republic of Bulgaria. Bulgaria. (In Bulgarian).

Надійшла до редакції 26 грудня 2016 р.